

BIJAI VILKO – NEIK Į MIŠKĄ,
arba NEPAPRASTŲ POSAKIŲ
SKRYNELĖ

Šiais laikais išeina nemažai „vilkiškų“ knygų su tam tikru popso kvapu, kad ir ta pati *Vilko valanda. Vilkas vilkelis, medinis paukštelis*, anot liaudies dainos, su jomis menkai susijęs. Jam geriau laisvam po žalias girias lakstyti. Kartais alkanam pasiseka kokį paklydusį ėriuką nutverti, tik kad tie žmonės, nenaudėliai, vis baido ir veja. Tai jie pramanė pilkiui visokiausių ydų: šis esąs ir baisiai piktas, ir plėšrus, ir aršus, ir didelis tinginys, o ir ganėtinai kvailas, gudruolės lapės snapės ir kitų žvėrių nesunkiai apmaunamas. Turi piemenys visokių šūkavimų vilkui gąsdinti arba tultioti, turi medžiotojai ir prietaisų jam vilioti arba vobyti. *Nešioja vilkas avis į krūmą – parneš ir jo kailį į dūmą*. Čia jau patarlė, dėtina į specialųjį patarlių žodyną. O ką daryti su gausiai žmonių vartojamais pasakymais, tarsi nepriderančiais tokiam rimtam žodynui? Kur tokius našlaičius nepritapėlius priglausti? Tautosakininkės Rasa Kašėtienė ir Lilija Kudirkienė sumanė visai neblogą išeitį: imsime ir sudėsime juos į atskirą knygą, skiriamą plačiajai visuomenei. Šitai, anot jų pačių, ir atsirado didelė, svori knyga keistoku intriguojančiu pavadinimu: *Vilką minim, vilkas čia* su paantrašte *Lietuvių situaciniai posakiai**.

.....

* *Vilką minim, vilkas čia: lietuvių situaciniai posakiai*, sudarytojos: Rasa Kašėtienė, Lilija Kudirkienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016. – 541 p.

Situaciniai tai situaciniai, kitaip sakant, tam tikromis tipiškais gyvenimo aplinkybėmis, tam tikroje situacijoje vartojami. Antai, knygos pavadinimui pritaikytas dažnai pasitaikantis trumpas pasakymas. Jį žmogus pavartos, jeigu ką tik pokalbyje paminėtas (o gal ir nelabai gražiai apkalbėtas!) giminė ar pažįstamas tą patį mirksnį netikėtai įžengs pro duris. Retas kuris kalbėtojas susimąsto, kad čia esama vadinamojo lingvistinio draudimo (tabu): neatsargiai minint kokią pavojingą būtybę, ligą, gamtos reiškinių, rizikuojama jį prisiskauti. Pavyzdžiui, taigos medžiotojai ligi šiol, gaudydami žvėrį, draudžia ne tik jį minėti, bet netgi galvoti apie jį. Ilgainiui draudimas įgavo visai kitą, paprastai būtinei situacijai pritaikytą reikšmę. Posakis, kaip teigiama knygos keturioliktame puslapyje, nuo seno (net nuo XV šimtmečio) žinomas daugelyje Europos kraštų. Panašių draudimų turime tiek ir tiek, tačiau toli gražu ne visi jie patyrė tokią transformaciją. Kita vertus, nuostabą dėl svečio nebuvėlio juk galima reikšti ir kitaip: pasakoma, kad netikėtai atvykęs esąs *išsnigtas, išlytas, iš žemės išdygęs, iš dangaus nukritęs*, o jeigu kalbėtojo nelabai pageidaujamas, tai net ir *velnio atneštas*. Vadinasi, reikalui ištikus, griebiamasi frazeologijos, o ši, kaip žinome, neįsivaizduojama be turtingo kultūrinio konteksto, kartais netgi savotiško mitologinio „pamušalo“.

Genys margas, o svietas dar margesnis. Jame visko pasitaiko – *šilta šalta, juoda balta*. O juk tikriems aštrialiežuviams iš visko

būtiniausiai reikia nedelsiant pasišaiptyti. Mūsų protėviai, Dievui dėkui, nieko nebuvo girdėję apie politinį korektiškumą, vaikų ir moterų teises ar teismus dėl garbės ir orumo įžeidimo. Kitaip argi būtų kiekvieną žioplystę, apsileidimą, kluptelėjimą, netyčiomis išsprūdusį nevykusį ar negražų žodelį išjuokę, su visokiais rimais ir aliteracijomis išmėgdę? O štai tradicinis kalbos etiketas buvo, ir ne bet koks. Man net akys praplato, kai viena doktorantė konferencijoje autoritetingai pareiškė, kad lietuviai esantys nemandagūs. Štai anglai – visai kas kita. Jie netgi liepiamosios nuosakos tiesmukai nevartoja, žmogui visada leidžia pasirinkti: eiti – neiti, valgyti – nevalgyti. Teisybė, jaunoji kolegė Jurgio Elisono jau prieškarui paskelbtų liaudies etiketo rinkinių nė akyse nebuvo regėjusi, nelabai ir vėliau jais domėjosi. Reikia tikėtis, kad aptariamoji knyga padės tokias etiketo formas šiek tiek populiarinti žmonėse, kad šie bent jau nelaikytų jų kažin kokia prieššvanine egzotika.

Pati knyga primena margą, visokių branginamų smulkmenų pridėliotą skrynelę. Čia tau ir vandens nuskalauti apskriti pajūrio akmenėliai ar kriauklės, ir keistokai susisukusi seno medžio šaknis, ir paslaptingo paukščio pamesta lengva, raiba plunksnelė. Tokį tautosakos rinkinį vartydamas, stebėdamasis supranti, kad tariamos smulkmenos iš tiesų visai nėra smulkmenos, nereikšmingi, pilką sunkiai dirbančio kaimo žmogaus kasdienybę puošiantys ornamentai. Juos interpretuoti galima labai įvairiai. Į galvą ateina ir kūryba, ir iškalbos menas, ir savotiška psichologinė iškrova, ir tam tikras subtilus žaidimas žodžiais, kuris toli gražu ne kiekvienam pašnekovui prieinamas: reikia tikrai guvaus, išmintingo ir, be abejo, sąmojingo žmogaus. Nevienodi ir terminai, kuriais apibūdinami tokie pasakymai. Kalbininkai, ko gero, pirmiausia

pasakytų, kad tai tam tikri tradiciniai kalbos stereotipai, kuriems būdinga formulė struktūra. Tokios formulės paprastai kuriamos ne čia pat, konkretaus kalbos akto metu, bet vartojamos iš atminties. Knygoje palyginti gausiai pasitaiko net ir išties dialogų, kurių visos frazės pašnekovams žinomos iš anksto: – *Sakyk: ežys. – Ežys. – Tavo pilvas kaip krežys* (p. 498). Tokie dialogai atidesniam tautosakos ar kalbos medžiagos rinkėjui irgi ne naujiena: juk daugeliui žinomi įvairūs tradiciniai pasisveikinimai, atsisveikinimai, gero ir blogo linkėjimai, užstalės raginimai ar pasiraginimai. Visų jų funkcija panaši: reikiamoje vietoje reikiamu metu tradicinės liaudies kultūros atstovui privalu žinoti, ką pasakyti ir kaip atsakyti. Gražiai, išradingai ir iškalbingai atsakyti, ne šiaip sau nenoromis, nemandagiai po nosim burbtelėti. Burbtelėjimų ir rusų kalbos vertinių laikai stojo tada, kai daugelis iš mūsų jau buvome atitrūkę nuo savo kaimiškosios kultūros kranto, o prie miestiškosios, urbanistinės, deja, dar nepriplaukę. Šitą aplinkybę būtinai reikia turėti galvoje visiems gudriesiems postringautojams apie tariamą lietuvių „nemandagumą“.

Aišku, kad tokią knygą ne taip jau paprasta sudaryti. Visą šį margą, nevienalytį, daugybės tautosakos rinkėjų po Lietuvą ilgainiui kruopščiai sulasiotą turtą tyrėjui nepigu atidžiai suskirstyti, sudėlioti į atskirus margosios skrynelės skyrelius. Juo labiau kad konkretūs posakiai turi daugybės variantų, vartojami tam tikruose mūsų krašto arealuose, jų fonetinė raiška, leksika, morfologija glaudžiai susijusi su vietos tarmės bruožais. Nelengva parinkti ir reikiamus kitų Europos kalbų ar kultūrų atitikmenis, sinonimiškus, panašiomis aplinkybėmis vartojamus posakius. Kas gi ton skrynelėn laimingai pakliuvo? Pirmiausia gražieji, išbaigtieji pasakymų variantai. Sudarytojos nekėlė tikslo išsamiai pateikti

visko, kas tik užfiksuota: tai jau mokslinio, nebe populiarus leidinio uždavinys. Štai, pavyzdžiui, linkėjimų dirbančiam žmogui, kad ir to paties *Padėk Dieve!* su įvairiais ilgesniais ar trumpesniais priedais variantų, iš tiesų Lietuvoje vartojama devynios galybės. Įdomu, kad jų radosi ir naujaisiais, pokariniiais laikais. Visiems žinoma, kad kolūkiečiai už darbadienį iš pradžių visai nieko neuždirbdavo. Šit ir atsirado karčia ironija atmiestas darbščių ir praktiškų Suvalkijos gyventojų pasisveikinimas: – *Dirbi dykai!* – *Teisybę sakai!* Ir „kolchozine“ epocha, ir etiketinė situacija iš karto kaip ant delno.

Neatsitiktinai čia jau ne pirmą sykį miniu būtent kalbos etiketą. Esu apie jį daug mąščiusi ir ne kartą rašiusi. Prisipažinsiu, kad būčiau linkusi kiek kitaip skirstyti etiketines frazes, negu kad padaryta knygoje *Vilką mini, vilkas čia*. Pirmiausia, ko gero, skirčiau gero ir blogo linkėjimus. Juk, bent kiek atidžiau įsižiūrėjus, paaiškėja, kad kiekvienas pasisveikinimas drauge (bent jau genetiškai, kilmės požiūriu) yra ir savotiškas, netgi, sakytume, ritualizuotas gero linkėjimas adresatui. Tai ypač gerai matyti iš „specializuotų“, neretai gana puošnių, išradingai plėtojamų gero linkėjimų įvairius darbus namie, sodyboje ar laukuose dirbančiam žmogui – sviesto mušėjui, duonos kepėjai, audėjai, skalbėjai, artojui, šienpjoviu, kurių netrūksta ir šioje knygoje: – *Skalsą duonai!* – *Skalsa, branda ir man banda* (p. 27); *Skalsink, Dieve, metmenėlius, ataudėlius pas močiutę gausi* (p. 34); *Šlyna šlyna, molis molis, atvažiuoja sviesto brolis* (p. 29). Taip yra ir kitose, ypač artimųjų kaimynų, tautose. Kita vertus, aišku, kad kiekvienas formulinis keiksmas neabejotinai yra blogo linkėjimas, bet ne kiekvienas blogo linkėjimas be jokių išlygų priskirtinas keiksmams. Tokių blogo linkėjimų, labai primenančių mūsų tradicinių keiksmų formules – vadinamuosius

pasiuntimus, matome, pavyzdžiui, skyriuje „Nedirbantiems“: *Eik į peklą velniams šakalių nešioti!*; *Eik šiknon musyčių gaudyti!* (p. 47). Ką jau, rodos, žvitresniam žmogui ir bekeikti, kad ne visokiausius tinginius, išsižiojėlius, ištižas? Kita vertus, pas žinomą mitinį personažą su ragais ir uodega galima siųsti ne tik tinginį, bet ir kitokį prasikaltėlį. Argi minėtoji formulė taip jau glaudžiai susijusi su konkrečia „nedarbo“ situacija? Formuliniai keiksmas, kaip žinome, nuo seno laikomi ir lingvistų tyrimo objektu, ir, be abejo, smulkiosios tautosakos žanru. Tik didelis (gal net kartais ir perdėtas?) mūsų kalbininkų ir folkloristų drovumas iki šiol neleidžia jų bent kiek išsamiau tyrinėti, didesniais pluoštais skelbti. O ir projektinius pinigus skirstanti institucija tuojau išraiškingai susiraukia, vos tik išvydusi tokią „nepadorią“; oriam mokslininkui humanitarui visai nepriderančią, nepageidautiną tiriamąją medžiagą. Gerai, kad drąsios knygos sudarytojos nesibodėjo kartais ir „sūresnių“, smarkesnių pasakymų: jie leidinio visai negadina, o priešingai – suteikia jam nepakartojamų spalvų. Kas ir bebūtų, jeigu imtume dailinti kad ir tokius „nesušukuotus“ kaimo žmonių pasakymus: *Padirbsi, ne šunį šikinsis* (p. 43); *Ko tyli kaip užpakalis svečiuos?* (p. 318); *Ne pekla dega, o jei degs, nubėgęs nebeužmyši* (p. 325). Ne tik saldžiarūgštė romantika, ne tik darbščios audėjėlės ir jų puoselėjami rūtų darželiai mūsų kaimo žmones garsina.

Kas gi dar margojon skrynelėn sudėta? Čia pakliuvo gana didelis pluoštas vadinaujų aksiologinių, kitaip sakant, vertinamųjų pasakymų. Vertinimų, kaip žinome, esti pačių įvairiausių: dorovinių (*geras* : *blogas*, *doras* : *nedoras*, *teisuolis* : *sukčius*, *darbininkas* : *tinginys*, *gudruolis* : *neišmanėlis* ir pan.), estetinių (*gražus* : *bjaurus*, *dailus* : *grubus* ir pan.). Vertybinės nuostatos

mūsų kaimo bendruomenėje visiems žinomoms, aiškios, tvirtos, grindžiamos ir katalikų tikėjimo įdiegtomis krikščioniškos moralės normomis, ir tomis nerašytomis nelengvo valstiečių gyvenimo taisyklėmis, kurias ilgainiui padiktavo iš tolimos praeities ataidintis tėvų ir senelių patyrimas. Kas girtina – girtina, o jau kas peiktina, tai ir peiktina be kokių nors didesnių išlygų ar tuščių diskusijų. Nuomonių laisve ir kartais tikrai abejotina demokratija besidangstantys šių dienų tuščiažodystės meistrai ir apologetai verčiau pasimokytų valstietiško tiesumo ir pomėgio vadinti daiktus ir žmones tikraisiais vardais – taip, kaip šie iš tikrųjų yra nusipelnę. Daug šiandien matome aukštas kėdes užtūpusių nevykėlių vadovų, kurie kratosi bet kokios atsakomybės, neturi tvirto nusistatymo, gailiai, vos ne ašarodami skundžiasi dėl menkiausios kritikos, kur ten – net ir jos užuominos. Štai tokiems aiškiai, nedviprasmiškai ir būtų pasakyta: *Kelnės ir kepurė, o vyro nėra* (p. 182); *Ir po vyža daug tokių ponų yra* (p. 187); *Nei šuo, nei kėdelė, nei duonos puskepėlė* (p. 195). Beje, nereikėjo pastaruoju atveju *kėdalės į kėdelę* ištaisyti: prapuola ir tikslus rimas, ir aiškus žemaitiškas koloritas: *kėdelė* – maža, menkutė, *kėdalė* – kur kas solidesnė, tvirtai suręsta.

Nuo itin akylų mūsų kaimo aštrialiežuvių neretai kliūva netikusiems arba piktavaliams žmonėms: *Kad tave Dievas būt akmeniu sutvėręs, tai kiaulė būt nors subinę pasikasius!* (p. 198); *Tokį žmogų tik suvyniok į pakulas, įdėk į armotą ir šauk į velnių būrį* (p. 199); *Į balą, į smalą, į pūkus – ir eit per laukus* (p. 200). Vienas kitas piktokas pasakymas baikštesnę skaitytoją ir šalčiu nupurto – ypač tas apie smalą ir pūkus: prisimėni, kad taip žiauriai ir iš tiesų senais laikais buvo daroma, ne vien tuščiai grasiinama. Valstietis, savaime suprantama, itin teigiamai vertina stiprų, gyvenimo vėtrose

užsigrūdinusį žmogų, gerą, paslankų fizinio darbo darbininką. Iš čia toks didelis nepakantumas senatvei, liesumui, silpnumui, mažam ūgiui, kitokioms šieno pjovėjo, linų mynėjo ar malkakirčio nepuošiančioms savybėms: *Toks gaisena, ir per šiaudą virsta* (p. 207); *Kūdas kaip barščių bliūdas* (p. 205); *Toks ten ir vyrs – už kurmrausio gal pasikavoti* (p. 184). Stebina knygoje vartojamų įvairiausių neigiamų žmogaus vertinimų gausa ir įvairovė. Taip yra ne atsitiktinai: bet kurioje, ne tik lietuvių, kalboje kur kas gausiau turima neigiamos reikšmės žodžių – vadinamųjų pejoratyvų, o ne teigiama konotacija pasižymičių melioratyvų. Ne žmonių piktumas, kerštingumas čia kaltas: blogosios savybės greičiau pastebimos, todėl daug įvairiau ir vadinamos. Ši bendro pobūdžio nuostata aiškiai matoma ir smulkiojoje tautosakoje.

Skyriuje „Veiksmai, poelgiai. Fizinės būsenos“ sudėta labai marga ir įvairi medžiaga. Kai kas čia skaitytojui kelia ir tam tikrų abejonių. Kodėl, pavyzdžiui, įvairūs smagūs pasišaipymai iš snaudžiančio, negražiai žiovaujančio arba labai ilgai miegančio žmogaus pridera ne etiketinėms frazėms, o kaip tik šiam skyriui? Juk pasakymai *Žiovuliukas eina pas merkeliuką* (p. 294); *Turbūt su svečiu guli* (p. 297); *Ar jau tu žąsis ganai?* (p. 294) aiškiai eufemistinės prigimties: jais norima gražiai, neįžeidžiant perspėti žmogų, kuris gal retkarčiais ir ne visai prideramai elgiasi. Tai viena svarbiausių etiketo funkcijų. Draudimai švilpauti troboje, kaip antai: *Nešvilpauk troboj, velnių priešauksi; Susidėsi su šoilpa – dvarą prašvilpsi; Nešvilpauk, vėją pakelsi* (p. 271), aiškiai susiję su tradiciniais tikėjimais. Tas pat pasakytina ir apie linkėjimą tam, kuris čiaudo: *Į sveikačiukę ir pačiukę kaip kačiukę!* (p. 282). Čia juk ne pats čiaudulys svarbu, o pavojus pražudyti savo nemirtingą *dūšią*, kurios nuolat tyko

nelaboji dvasia! Dėl panašios priežasties liepiama žegnotis prieš valgį ar gėrimą: juk neatsargiai, nerūpestingai elgiantis, galima net ir patį velnią kartu įrtyti! Tokiais dalykais dar palyginti neseniai buvo visiškai rimtai tikima. Ar tikrai tokios frazės be jokių išlygų skirtingoms situacinėms posakiams? Gal čia reiktų kokio platesnio, išsamesnio komentaro, kurio atsakyta dėl populiarus knygos pobūdžio? Tradiciniai tikėjimai neabejotinai „sutvėrė“ ir pasakymus, kurie vartojami, kada žmogui niežti akį, nosį ar delną (p. 284–285), kada niekaip negalima rasti, rodos, visai aiškioje vietoje esančio daikto: *Kipšas uodegą uždėjo; Velnias turi užtūpęs* (p. 306) ir pan.

Kitame skyriuje, kuris pavadintas „Santykiai. Psichinės ir emocinės būsenos“, galima rasti labai daug piktokų, keiksmams ar blogo linkėjimams skirtinų frazių, ypač vadinamųjų *pasiuntimų*: *Eik peklon su žaliom jaknom!* (p. 336); *Eik tu Šepeton nuo mano galvos!* (p. 337); *Ar neisi po Mergupio tiltu kūle molio plakti!* (p. 338). Juk ir pekla, ir garsioji Šepetos pelkė, esanti netoli Kupiškio, ir, žinoma, patiltė – tai tradicinei liaudies kultūrai labai žinomos vietos, kuriose laikosi, gyvena ar nuolatos rodo si, vaidenasi piktosios dvasios. Visus šiuos atvejus galima aiškinti kaip savotišką metonimijos rūšį: nenorint be reikalo minėti raguotojo, kuris gali tuoju pat prisistatyti ir tave nuskriausti, griebiamasi jo gyvenamosios vietos pavadinimo. Vadinasi, minėtosios frazės iš esmės yra ne tokie jau nekalti, nepavojingi *pasiuntimai* pas mitinį personažą, aiškiai vartojami eufemizacijos tikslais, saugantis. Nelabai tikiu, kad tokiais posakiais „ne tiek nugiežiamas apmaudas, kiek puikuojamasi išradingumu“ (p. 336) – ir dar kaip smagiai nugiežiamas! Formuliniai keiksmas ir blogo linkėjimai yra neabejotinas fizinės agresijos pakaitalas: juk kiekvienam geriau būti lankstaus

priešininko liežuvio iškoneveiktam, o ne iš tikrųjų gauti, kaip sakydavo kai kurie vikresni mano klasės chuliganėliai, *į akį*.

Nemaža išėjo margoji nepaprastų posakių skrynelė. Ir maži, ir dideli ras joje ko pasiskaityti. Jau girdėti ir teigiamų skaitytojų atsiliepimų: vienam smalsu, kitam, ypač jaunesniam, šiek tiek gal ir juokinga, trečiam galbūt labai rūpi greičiau tokių posakių išmokti, prieš kitus pasipuikuoti. Norėčiau optimistiškai tikėti, kad didžioji situacinių posakių dalis priklauso ne grimztančiai ir pamažu miglose nykstančiai praeičiai, o mūsų visų ateičiai. Mes visada juoksimės, visada pokštausime, norom ar nenorom, tyčia ar netyčia užkliūsime vienas kito. Tegul nepyksta, tegul neįsižeidžia kolegos tautosakininkai, jeigu kada nors kalbininkai panaudos šį puikų tautosakos rinkinį kaip šaltinį, rašydami savo straipsnius ar straipsnelius. Knyga, sėkmingai išvydusi saulės šviesą, jau visų. Su visais magiškais gero ir blogo linkėjimais. Kaip sakoma, *Bijai vilko – neik į mišką*. O ir miškas be vilkelio visai nuobodus. Ne tik medžiotojui, bet ir filologui.

Birutė Jasiūnaitė

LIETUVIŲ FOLKLORISTĖS VEIKALAS – PRESTIŽINĖJE MOKSLO LEIDINIŲ SERIJOJE

Suomių mokslo ir literatūros akademija, įsikūrusi Helsinkyje, serijoje *Folklore Fellows' Communications* (sutrumpintai – *FFC*; 'Folkloro bičiulių žinios') pernai išleido veikalą¹, skirtą lietuvių pasakojamajai

1 Bronislava Kerbelytė. *The Structural-Semantic Types of Lithuanian Folk Tales*, vol. 1: *Genres and Tale Types*, (*Folklore Fellows' Communications*, No. 308), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica,

tautosakai. Jo autorė profesorė Bronislava Kerbelytė apibendrino ilgametę savo darbo prie lietuvių pasakų tekstų patirtį ir pateikė jo rezultatus tarptautinei folkloristų bendruomenei. Dvitomiui atkeliavus į Lietuvą, įdomu, kas jame publikuojama, ką ras anglakalbis skaitytojas.

Prieš pristatant šį leidinį, vertėtų žvilgtelėti į *FFC* istoriją ir svarbą pasaulinėje folkloristikoje, o ypač – kokia jos reikšmė pasakų tyrimams. Serija pradėta leisti daugiau nei prieš šimtmetį. Kaip žinome, 1907-aisiais buvo įkurta tarptautinė folkloristų organizacija – draugija *Folklore Fellows*, kuri po trejų metų išleido pirmąją sumanytos *Folklore Fellows' Communications* serijos leidinuką. Vyriausiuoju redaktoriumi tada buvo Kaarle Krohnas, Helsinkio universiteto folkloro studijų profesorius, pasižymėjęs kaip vienas iš suomių istorinio-geografinio metodo kūrėjų ir populiarintojų. Iš pradžių serijos leidinių kryptis ir buvo skirta naujam metodui propaguoti – jo principais parengtos folkloro studijos ir kūrinių tipų katalogai. Vėliau mokslo darbai, jų temos vis įvairėjo, nuo pasakų, sakmių pereita prie žaidimų, religinių praktikų, papročių ir pan. Pasakų tyrimams serijoje tenka išskirtinė vieta – jų analizė vienu ar kitu aspektu figūruoja maždaug trečdalyje pasirodžiusių tomų (iš viso išėjo 309 tomai). Trečiajame serijos numeryje 1910 metais vokiečių kalba buvo paskelbta suomio Antti Aarne's sudaryta „Pasakų tipų rodyklė“², davusi akstiną rasti ir kitų tautų pasakų katalogams. Ši serija

.....
2015. – 477 p.; vol. 2: *The Classification and Index of Elementary Plots and Their Types*, (*Folklore Fellows' Communications*, No. 309), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2015. – 331 p.

2 *Verzeichnis der Märchentypen mit Hilfe von Fachgenossen ausgearbeitet von Antti Aarne*, (*Folklore Fellows' Communications*, No. 3), Helsinki: Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia, 1910.

pradėjo kodifikuotą pasakų klasifikaciją ir leido ją taikyti daugiau nei nacionaliniu lygmeniu, kai 1928 metais amerikiečių mokslininkas Stithas Thompsonas joje paskelbė tarptautinę pasakų rodyklę³. Kataloguose pateikta pasakų tipų numeracija tapo tarsi tarptautine kalba. Taigi *FFC*, viešindama naujausius mokslo veikalus apie pasakas, daug prisidėjo prie pasakų tyrimų raidos, analizės metodų tobulinimo.

Smalsu, kiek *FFC* serijoje yra „lietuviškumo“? Ar iki B. Kerbelytės veikalo pasirodymo dar kas nors iš Lietuvos folkloristų yra išleidęs savo mokslinį darbą šioje serijoje? Pasirodo, kad ne, tokio leidinio nebūta, bet šiokių tokių sąsajų su lietuviškumu rastume: 1929 metais suomių mokslininkas Viljo Johannesas Mansikka čia paskelbė lietuvių užkalbėjimų, kuriuos pats užrašė, studiją⁴, o lietuvių folkloristas Jonas Balys talkino Stithui Thompsonui rengiant tarptautinį pasakų katalogą⁵. Bet tai ir viskas – daugiau jokių tiesioginių sąsajų su lietuviškąja folkloristika *FFC* serijoje nėra. Vadinasi, B. Kerbelytės darbas ne tik pateko į garbingą mokslinių veikalų draugiją, bet ir tapo pirmuoju leidiniu, čia reprezentuojančiu lietuvių folkloristiką.

B. Kerbelytės darbų lietuvių folkloristams išsamiai pristatyti nereikia, – visi puikiai žinome jos ilgametį darbą prie lietuvių pasakojamosios tautosakos. Tai mokslininkė, kuri Lietuvių literatūros ir tautosakos institute esančioje Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekoje susistemi-

.....
3 *The Types of Folktales: A Classification and Bibliography*, Antti Aarne's *Verzeichnis der Märchentypen*, translated and enlarged by Stith Thompson, (*Folklore Fellows' Communications*, No. 184), Helsinki: Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia, 1964.

4 Viljo Johannes Mansikka. *Litauische Zaubersprüche*, (*Folklore Fellows' Communications*, No. 87), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1929.

5 Žr. 3 išnašą.

no daugiau kaip 85 tūkstančius publikuotų bei Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomų pasakų, sakmių, pasakojimų ir anekdotų. Remdamasi šia medžiaga, profesorė paskelbė ne vieną monografiją, daugybę straipsnių Lietuvoje bei užsienyje, parengė pasakojamosios tautosakos rinkinių. Tačiau labiausiai B. Kerbelytę išgarsino jos sukurta unikali naratyvų tyrimo metodika. Ji gimė mokslininkei priėjus išvadą, kad pasakos yra ne linijinės struktūros, bet sudarytos iš tam tikrų priešastinių ryšiais susietų struktūrinių vienetų. Dėl to, tyrėjos nuomone, negali būti vienos visoms pasakoms bendros schemos. Taip radosi struktūrinės-semantinės analizės metodas, kurio esmė yra pasakos teksto skaidymas į smulkiausius vienetus – elementarius siužetus (ES), šių vienetų sąsajų, hierarchiškumo, semantikos nustatymas⁶. Analizės metu gauta informacija leidžia nustatyti teksto sudėtingumą, palyginti jį su kitais tekstais ir įžvelgti kūrinio struktūrinės-semantines raidos tendencijas, suvokti kūrinio paskirtį. Pastebėta, kad pasakos yra ne lyginant gyvi organizmai, kintantys kartu su visuomene, palengva sudėtingėjantys. Remiantis šio metodo principais sudaryta ir Lietuvių pasakojamosios tautosakos kartoteka, išleistas *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas* keturtomis⁷. Lietuviš-

.....

6 Metodas pristatomas publikacijoje: Бронислава Кербелите. „Методика описания структур и смысла сказок и некоторые ее возможности“; in: *Типология и взаимосвязи фольклора народов СССР: поэтика и стилистика*, ред. В. Гацак, Москва: Наука, 1980, p. 48–100, o išsamiausiai su juo supažindinama monografijoje: Бронислава Кербелите. *Историческое развитие структур и семантики сказок: на материале литовских волшебных сказок*, Вильнюс: Вага, 1991.

7 Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, 4 t., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999–2002; t. 1: *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,

kų sakmių tipai publikuoti rusų ir anglų kalbomis⁸, o lietuvių pasakų tipai apibendrinti rusiškame dvitomyje⁹. Taigi *FFC* serijoje pasirodę *Struktūriniai-semantiniai lietuvių pasakų tipai* yra didelis ir svarbus žingsnis, žengiant į tarptautinius folkloristikos vandenis. Žinoma, užsienio folkloristams profesorės B. Kerbelytės veikla ir jos sukurtas bei skleidžiamas metodas nėra netikėta naujiena – išleistas jau minėtas lietuviškas sakmes apibendrinantis tomas, o su metodo teikiamomis galimybėmis tarptautinė mokslo bendruomenė supažindinta užsienio konferencijose ir mokslinėse publikacijose. Kalbamo dvitomio pasirodymas turi dvejopą naudą: viena vertus, tarptautine kalba pateikiama lietuviškų pasakų masyvą apibendrinanti medžiaga, kita vertus, parodoma, kaip struktūrinės-semantinės analizės metodas pritaikomas praktikoje.

Pažvelkime į šį darbą atidžiau. Veiklas, kaip jau minėjome, sudarytas iš dviejų tomų. Pirmajame publikuojami struktūriniai-semantiniai tipai ir jiems priskirti lietuvių pasakų variantai, kurie dėliojami pagal įprastą žanrinę sistemą. Antrajame tome pateikiama elementariųjų siužetų ir jų tipų rodyklė, išryškinanti pagrindinę idėją, kad pasakose užkoduoti penki

.....
1999; t. 2: *Pasakos-legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailį velnią. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulinės pasakos. Pasakos be galo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

8 Бронислава Кербелите. *Типы народных сказаний: структурно-семантическая классификация литовских этнологических и мифологических сказаний и преданий = The Types of Folk Legends: The Structural-Semantic Classification of Lithuanian Legends*, Санкт-Петербург: Европейский дом, 2001.

9 Бронислава Кербелите. *Типы народных сказок: структурно-семантическая классификация литовских народных сказок*, ч. 1–2, Москва: РГГУ, 2005.

žmogaus siekiai: 1) pastangos išsaugoti laisvę nuo svetimųjų ar noras juos valdyti; 2) noras turėti būtinų gyvenimo reikmių arba komforto siekimas; 3) noras būti lygiems gentyje ar visuomenėje arba siekimas aukšto statuso; 4) idealaus vedybų partnerio paieška; 5) darnių santykių gentyje, šeimoje ir visuomenėje siekis.

Kaip ir visi mokslo veikalai, leidinys turi ir svarbias sudėtines dalis: pratarinę ir įvadą. Pratarinėje (t. 1, p. 11–13) išreiškiamą pagarbą suomių mokslininkui, pasakų klasifikavimo pradininkui A. Aarne'ui, taip pat paaiškinama, kuo autorės sukurta klasifikacija skiriasi nuo visuotinai taikomos. A. Aarne pasakas į tipus grupavo remdamasis pasikartojančiais siužetais, kurie traktuojami kaip tipiniai modeliai, o B. Kerbelytės sukurtoje klasifikacijoje pasakos grupuojamos pagal siužetinių branduolių, išskirtų naratyvų variantuose, panašumus. Pasakų siužetų tyrimui mokslininkė sukūrė struktūrinės-semantinės analizės metodą. Pasak mokslininkės, tekstų, priskiriamų tam tikriems AT tipams, analizė ir panašių ES radimas skirtingose pasakose ar net žanruose leido išskirti tipinius modelius teksto struktūrose bei siužetų raidą, išryškėjo ES semantikos transformacijos, tekstų kelių lygmenų struktūra. Pastebima, kad pasakų ES transformacijai ir siužetų struktūrų raidai darė įtaką socialiniai pokyčiai. Tikimasi, kad metodo taikymas kitų tautų naratyvams tirti padės tiksliau palyginti pasakų ar sakmių variantus ir rasti panašumų priežastis.

Įvade (t. 1, p. 14–33) pasakojama, kaip radosi ši struktūrinė-semantinė tipologija. Pirmiausia, 1967–1985 metais, buvo sukurta Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kortelinė kartoteka. Tai būta titaniško darbo, nes reikėjo tiksliai aprašyti rankraščiuose esančių pasakų turinį. Antrasis etapas – struktūrinė-semantinė tekstų analizė:

tekstai buvo sugrupuoti į tipus ir versijas. Ir galiausiai – atlikta struktūrinė-semantinė kiekvieno žanro variantų klasifikacija.

Dvitolimis apima maždaug 31 tūkstantį pasakų variantų, bet neapriėpia paskutinių kelių dešimtmečių pasakų; jas autorė siūlo klasifikuoti ir tirti atskirai. Toks atskyrimas turbūt nevisiškai pateisinamas, jeigu grindžiamas „archajiškiausių“ tekstų atranka ar mažesne spausdinto žodžio įtaka užrašytoms pasakoms. Juk lauko tyrimų metu ir dabar kartais galima rasti nuostabių pasakotojų, prabylančių į mus vos ne XIX a. pabaigos pasakų kalba.

Autorė remiasi AT sistema, nes jos pagrindu buvo sukurtas kortelinis katalogas. Tačiau visa, kas sieja su AT katalogu, tėra žanrinė klasifikacija, nors pataisų ir čia neišvengta. Kaip ir lietuviškame pasakų katalogo dvitolyme, šiame leidinyje irgi sukurti pasakėčių ir parabolų skyriai. Jie išskirti remiantis didaktine pasakų funkcija, jų struktūra ir semantika, poetinėmis savybėmis. Yra pakeitimų ir žanrų viduje: perkelta daug AT siužetų prie kitų žanrų pasakų ar prie pasakojimų ir sakmių. Autorė pristato ES išskyrimo principus ir teigia, kad pasakų tipai, priešingai nei mokslininkų anksčiau manyta, yra istoriškai kintanti kategorija. Taigi tipas čia suvokiamas kaip atitinkamas tam tikro žanro tekstų, pasižymi specifiniu bruožu, skaičius (p. 16).

Žodis po žodžio skaitytojas supažindinamas ir su struktūrinės-semantinės analizės metodu, jo sąvokomis ir procedūromis: ES sąvoka, jo išskyrimu pasakos siužete, struktūra, ES semantiniu interpretavimu trimis lygmenimis. Kadangi leidinyje išskyrimo bei interpretaciniai darbai jau atlikti, tai aiškinamos ES tipo ir versijos nustatymo taisyklės, ES tipo numerių reikšmės. Aptariamas ES eiliškumas, hierarchiškumas, septyni ES tarpusavio ryšiai. Skaitytojas sužino, kad kūrinio struktūrinis-semanti-

nis tipas nustatomas pagal svarbiausią ES, pateikiamos pasakos siužetų makrostruktūros – ES junginiai.

Po išsamaus įvado įprastine žanrine tvarka išdėstyti lietuviškų pasakų struktūriniai-semantiniai tipai su pasakų aprašymais, po jų – informacija apie tekstų šaltinius (taupant vietą pateikiami tik spausdinti šaltiniai, o rankraštinių nurodoma tik, kiek yra vienetų).

Pažymėtina, kad prieš pradėdamas gilintis į pasakų tipus skaitytojas turi itin atidžiai perskaityti įvadą, gal net ir ne vieną kartą. Paskui ne mažiau dėmesingai turėtų pastudijuoti ir žanrinius skyrius, kuriuose apstu skaičių derinių, raidžių, sutartinių ženklų. Reikia pripažinti, kad tokio pobūdžio tekstų analizė yra labai sudėtinga, dėl to gali kilti klausimas: kodėl reikia į ją gilintis, kuo ji pranašesnė už iki šiol taikytą AT (dabar ATU)¹⁰ klasifikaciją? Iš tiesų, atsigręžę į *FFC* istoriją, matome, kad remiantis AT / ATU sistema išleista daugiau nei trisdešimt nacionalinių pasakų katalogų (o kur dar tokio pobūdžio leidiniai ne *FFC* serijoje!). Mokslininkai, nors ir įžvelgdami sistemos netobulumų, ją dažnai taiko, nes ši numeracija padeda išlaikyti tarptautinį dialogą ir plėtoti lyginamuosius pasakų tyrimus.

Esminis skirtumas tarp B. Kerbelytės pateikiamos pasakų klasifikavimo sistemos ir jau klasika tapusios AT / ATU numeracijos yra tas, kad struktūrinėje-semantinėje analizėje pasitelkiama abstrakcijų kalba, tekstai jos leidinyje pateikiami trimis

semantiniais lygmenimis, o kūrinio tipas nustatomas pagal hierarchiškai svarbiausią elementarų siužetą. Tuo tarpu AT / ATU tipologija nustatoma remiantis tam tikru etaloniniu siužetu, susidedančiu iš tam tikrų teksto atkarpų, vadinamųjų motyvų. Motyvai, priešingai nei elementarieji siužetai, AT / ATU sistemoje nepasižymi hierarchiškumu, jie gali „nukeliauti“ į kitus pasakų tipus. Vadinas, tai irgi savotiškos pasakos ląstelės, kurias pagal atitinkamą rodyklę galima susirankioti iš įvairių pasakų tipų¹¹. B. Kerbelytė griežtai paneigia galimybę pasakas klasifikuoti tematinu pagrindu, nes prie „etaloninio“ tipo dažnai atsiduria tik išoriškai panašūs kūriniai.

Struktūrinėje-semantinėje pasakų tipų klasifikacijoje tipų versijos išdėstytos hierarchiškai: nuo paprastos iki sudėtingiausių. Autorės teigimu, paprastos versijos gali būti archajiškiausi variantai ir suirusių sudėtingų struktūrų dalys (p. 28). Kaip matome, aptariamas leidinys suteikia daugiau informacijos apie teksto struktūrą, sematiką ir netgi teksto raidą, tai daugiau nei įprastinis pasakų katalogas. Todėl, atsiveręs jau pirmąjį žanrinį skyrių, skaitytojas ras ne jam įprastą AT / ATU numeraciją, bet keturženklis struktūrinius-semantinius tipus, jų versijas. Tiesa, tokio tipo aprašo apačioje pateikiamas AT numeris, kuris rodo, kad šis variantas atitinka AT siužetą, dalį AT siužeto ar tik vienas

.....
 11 Šiam reikalui S. Thompsonas parengė ir išleido šešiatomį „Liaudies literatūros motyvų katalogą“ (*Motif-Index of Folk Literature: A Classification of Narrative Elements in Folk Tales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*, 6 vols, ed. by S. Thompson, revised and enlarged edition, Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1955–1958 (1932–1936)), kuriame sukaupia informacija apie pasakų tipuose išskirtus motyvus. Motyvai suklasifikuoti į dvidešimt tris grupes, apimančias tiek antgaminius reiškinius, tiek realaus gyvenimo detales.

.....
 10 Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, part I: *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction*; part II: *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*; part III: *Appendices, (Folklore Fellows' Communications, No. 284–286)*, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004.

ES jam charakteringas. Ir vėl gali kilti natūralus klausimas: ar įmanomas dialogas tarp tokio leidinio ir įprastinio AT / ATU pagrindais parengto nacionalinio pasakų katalogo? Nors prie struktūrinių-semantinių tipų dedamos nuorodos į AT tipus, tačiau jos eina ne paeiliui, kaip įprasta AT numeracijoje, ir mokslininkui, dirbančiam pagal senąją sistemą, teks kiek paplušėti, kol susiras jam reikiamus lietuviškus siužetus. Vis dėlto, kaip pažymi sistemos kūrėja, metodologijos sudėtingumas ir teksto analizės aprašymas neturėtų atbaidyti mokslininkų, nes jis labai naudingas sprendžiant pačias sudėtingiausias pasakų tyrimo problemas. Ši metodologija pasitarnautų tiek lyginamiesiems pasakų tyrimams, tiek naratyvų klasifikacijai (p. 32–33). Tam, žinoma, reikėtų, kad ši pasakų analizės ir klasifikavimo sistema būtų pritaikoma ir kitų tautų pasakoms, – tada būtų išspręsta skirtingų sistemų nesuderinamumo, nesusikalbėjimo problema. Bet, norint tokį darbą dirbti, visų pirma būtina perprasti struktūrinės-semantinės analizės metodą.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad šis dvitomis savita abstrakcijų kalba supažindins tarptautinę folkloristų bendruomenę su lietuvių pasakomis, jų struktūra, semantika, variacijomis, o pats metodas ir pagal jį sukurta sistema bus įrašyti į šimtą metų pasaulinę pasakų tyrimų istoriją.

Jūratė Šlekonytė

DANGUS VIRŠ BALTARUSIJOS PRABILO SAVAIS VARD AIS

Minsko leidykloje „Тэхналогія“, rengiančioje daugiausia žinytus ir mokslo leidinius, pernai penkių šimtų egzempliorių tiražu išleista į pasaulį Cimafejaus Avilino

knyga *Паміж небам і зямлёй: этнаастронамія* („Tarp dangaus ir žemės: etnoastronomija“)¹. Tų pačių metų gruodžio 18 dieną ji buvo pristatyta ir Vilniuje, Europos humanitariniame universitete.

Knygos autorius C. Avilinas gimė 1985 metais Minske. Baigė Baltarusijos valstybinio universiteto Fizikos fakultetą, Europos humanitarinio universiteto magistratūrą pagal programą „Kultūros paveldo apsauga ir interpretacija“. Šiuo metu – Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Baltarusių kultūros, kalbos ir literatūros tyrimų centro mokslo darbuotojas. Yra paskelbęs daugiau kaip trisdešimt publikacijų apie etnoastronomiją ir astronomiją baltarusių, anglų, lietuvių ir kitomis kalbomis.

Įdomu, kad Lietuvoje, kur etnokosmologijai apskritai skiriama nemaža dėmesio ir publikacijų, į panašų apibendrinamojo pobūdžio veikalą galėtų pretenduoti tik Pranės Dundulienės knyga *Lietuvių liaudies kosmologija* (1988), bet ji niekaip neprilygtų baltarusių kolegų veikalui savo apimtimi.

287 puslapių knygą *Паміж небам і зямлёй* sudaro pratarinė, naudojamų šaltinių, geografinių pavadinimų ir sutrumpinimų sąrašas, penkios dalys, pabaigos žodis ir priedai.

Pirmoji dalis „Knyginė“ astronomija kaip žinių šaltinis“ – įprasta monografijų sudedamoji dalis, skirta šaltinių ir tyrimų apžvalgai. Pirmame jos skyriuje apžvelgiami šaltiniai (metraščiai, žodynai, Biblijos vertimai, teologinė, publicistinė ir grožinė literatūra) nuo XI iki XIX amžiaus. Trumpesniuose antrame ir trečiame skyriuose aptariami XIX–XX a. pirmosios pusės (skyrčiau pavadinime nurodomas tik XIX a.) ir XX a. antrosios pusės–XXI a. pradžios

1 Цімафей Авілін. *Паміж небам і зямлёй: этнаастронамія*, Мінск: Тэхналогія, 2015. – 287 p.

tyrimai. Įvairūs žvaigždynų pavadinimai iš XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijoje spausdintų Biblijos vertimų surašyti lentelėje (p. 28).

Senieji šaltiniai ne tik pristatomi, bet ir nagrinėjami, pateikiamos savitos jų interpretacijos. Antai *Sakmėje apie Igorio žygį* du kartus paminėta Trojano taką (*mpony Трояню*) autorius sieja su tokiais Paukščių Tako pavadinimais ir metaforomis, kaip Batyjaus kelias (*Батыева дорога*), Mamajaus kelias (*Мамаева дорога*), rum. *Calea lui Traian* ir kt. (p. 24–25). Bandoma rasti sąsają tarp pastoriaus Pauliaus Oderborno XVI a. antrojoje pusėje aprašytų faktų apie šiaurės Baltarusijos gyventojų religinį auklėjimą šeimoje ir kai kurių populiarenių astronominių objektų pavadinimų (p. 36). Atsižvelgiant į Vasilijaus Tatiščevo (1686–1750) gimimo vietą ir kai kurias jo vartojamas leksemas, spėjama, kad „Kitos kilmės žodžių žodyne“ (*Лексикон, сочиненный для приписывания иноязычных слов обретающихся в России народов, XIX a. ketvirtas penktas dešimtmetis*) pateikiami astronominiai pavyzdžiai buvo surinkti Pskovo krašte, iš kur šis rusų istorikas ir kilęs (p. 37).

Plačiausia knygos dalis – antroji („Reiškiniai, susiję su žvaigždėmis ir žvaigždynais“): ji sudaro daugiau nei pusę visos knygos puslapių (neskaičiuojant priedų). C. Avilinas atkreipia dėmesį, kad tradiciškai žvaigždynai buvo suvokiami kaip išskiriančių žvaigždžių grupės, „krūvelės“, kurių ribų pasirinkimas buvo subjektyvus, tai yra nebūtinai atitinka dabartinių žvaigždynų ribas (p. 54–55). Pats baltarusių kalbos žodis *сузор’е* (žvaigždynas) – literatūrinis, atsiradęs tik XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje.

Pirma problema, su kuria susiduria senosios baltarusių etnoastronominės žinijos tyrinėtojai, – skurdi ir fragmentiška infor-

macija. Populiarenių liaudiškų žvaigždynų pavadinimų užfiksuota palyginti nedaug, ir jie dažniausiai skirti Didiesiems Grįžulo Ratams, Oriono juostai arba Sietynui; patikimų baltarusiškų planetų pavadinimų, išskyrus Venerą, apskritai neužrašyta.

Matydamas skurdoką vietinės slaviškos tradicijos planetų pavadinimų žodyną, C. Avilinas suabejoja ir XVIII a. vidurio–XIX a. pradžios vokiečių–lietuvių žodynuose kiek gausiau pateiktų lietuviškų planetų pavadinimų – Marso (*Žwerinne mažoji, Zwerinne*), Saturno (*Žwerinne didėji*), Jupiterio (*Perkunas*) – „liaudiškumu“ (p. 106). Išties, kaip nurodo autorius, jau nuo XVI a. vidurio čekų ir lenkų šaltiniuose pasirodo vardai *Zwirednice, Zwierzynka* ir pan., tačiau jie taikomi „vakarinei“ Venerai (p. 111).

Įvade C. Avilinas pažymi, kad daugiausia aprašė etnosų, gyvenusių buvusios Lietuvos ir Lenkijos valstybės teritorijoje, tikėjimus (p. 9). Juos papildomai gretino su medžiaga iš Rusijos, Vokietijos, Čekijos, Balkanų, Kaukazo ir kitų regionų. Iš lietuvių tyrinėtojų cituojami Jono Vaiškūno, Dainiaus Razausko, Nijolės Laurinkienės darbai, publikuoti rusų, anglų ir lietuvių kalbomis. Beje, estams ne taip pasisekė – lietuviškų astronominių pavadinimų visur stengiamasi išlaikyti originalią formą, o estiški kai kur pateikiami išversti į rusų kalbą (priklausomai nuo straipsnių, kuriais rėmėsi autorius).

C. Avilinas ieško ir atradęs susieja panašius vaizdinius liaudiškosios astronomijos vardynus ir baltarusių tautosakoje: pasakose, bylinose, dainose, mįslėse ir kt. Pasitelkiami ir įdomesni, mažiau girdėti kitų tautų kūriniai. Rašydamas apie Sietyną, autorius primena mums seną prūsišką padavimą iš Hermano Frišbyro (*Frischbier*) žodyno (1882), kaip Dievas pavertė vyro tirono žmoną Vakarine žvaigžde, septynis

jos vaikus – Sietyno žvaigždynu, o vyrą – gegute (p. 83; plg. su pasaka „Eglė žalčių karalienė“). Be to, jis neapsiriboja vien tik tautosakiniais kontekstais, palyginimui atirasdamas pavyzdžių ir iš platesnio istorinio kultūrinio lauko. Antai vieną iš slavų Veneros pavadinimų Vilko žvaigždė (*Волчья зорка*) jis mėgina sieti su XIV a. pradžios Notangos fogto herbu, kuriame pavaizduotas vilkas, virš kurio galvos šviečia žvaigždė (p. 112–113).

Žvilgsnis iš kaimynų pusės į bendrą kultūrinį paveldą pateikia netikėtų atradimų ar šiaip susidūrimų su keistokais artefaktais. Vienas iš tokių būtų Pelesos apylinkėse užrašytas Paukščių Tako pavadinimas Videvuto ir Brutenio Kelias (*Дорога Відэвута і Брутэна*). Kaip teigia autorius, tai greičiausiai vėlyvos literatūrinės įtakos produktas (p. 63).

Pasitaiko ir nuklydimų, kai remiamasi vien tikrai vėlyvais arba antriniais šaltiniais. Antai C. Avilinas pristato pasakojimą apie Mėnulio ir Aušrinės vedybas kaip būdingą lietuvių tautosakai, remdamasis Teodoru Narbutu ir Juzefu Ignacu Kraševskiu (p. 115). Tačiau jie akivaizdžiai citavo Liudviko Rėzos 1825 metų rinkinio dainos „Mėnesio svodba“ tekstą, kurio tariamą autentiškumą jau yra kritikavęs Albinas Jovaišas² ir kiti žymesni tyrinėtojai³. Perkūną (knygoje *Пярүн*) C. Avilinas ten pat kažkodėl vadina Saulės tėvu, nors pirminiame L. Rėzos kūrinyje to nerasime.

Kartais autoriui pritrūksta tikslumo ir pasigilinimo į konkrečią problematiką. Skaitant apie dievą Žvaigžduką, kitaip Svaikstiką (p. 18), gali susidaryti įspūdis, kad jo vardą lygia greta fiksuoja du savarankiški šaltiniai: runų įrašas *schuaixtix*

2 Albinas Jovaišas. *Liuduikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 259–264.

3 Plg. Jonas Balys. „Mitologija ir poezija“, *Metmenys*, 1977, Nr. 33, p. 200.

ant dievybės statulėlės ir Mato Pretorijaus veikalas *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*. Tačiau, kaip žinoma, statulėlė priklauso vadinamiesiems Retros šventyklos, arba Prilvico, radiniams, kurie jau seniai daugelio mokslininkų laikomi klastote. Akivaizdu, kad dievo vardas ant statulėlės buvo reikiamai „perskaitytas“ pasitelkus baltų religijos šaltinius (dievas Svaikstikas pirmąsyk paminėtas *Sūduvių knygelėje*). Kol nebuvo „nustatyta“ priklausomybė „prūsiškiesiems vendams“, įrašą mėginta skaityti *Schuaixtim*, tai pirmame minėtiesiems radiniams skirtame veikle 1771 metais nurodė Andreas Gottliebas Maschas⁴.

Aptardamas Christburgo taikos sutartyje (1249) aprašytus prūsų laidojimo papročius, C. Avilinas nagrinėja Kristupo Hartknocho ir juo besirėmusio Liudviko Adomo Jucevičiaus tekstus (p. 41–42). Tačiau H. Hartknochas pateikė lotyniško sutarties teksto variantą su vienu praleistu žodžiu *armis fulgentibus decoratum * * * in manu ferentem* ir jo vietoje pažymėtas tris žvaigžduotes klaidingai interpretavo kaip nupieštą atvaizdą. Eidamas tokiu keliu, jis bergždžiai bandė versdamas apibūdinti danguje ant žirgo skriejantį velionį kaip apsirengusį „spindinčiais ginklais, laikantį rankoje tris žvaigždes“, o juo iš dalies sekęs C. Avilinas – kaip „spindinčiu ginklu, papuoštu trimis žvaigždėmis, nešamu rankoje“. Keista, jog baltarusių etnoastronomas seka šia versija net ir žinodamas, kad egzistuoja sutarties tekstas be praleidimų, paskelbtas Vladimiro Pašutos knygoje *Lietuvos valstybės susidarymas*, kurį pateikia šalia: „...ant žirgo, išpuošto spindinčiais ginklais, nešantį rankoje sakalą“ (vertė

4 Андреас Готтлиб Маш. *Сокровища Ретры*, Москва: ИЦ «Слава», 2006, prieiga per internetą: <http://kladina.narod.ru/rethra/frames.htm>, [žiūrėta 2016-06-15].

S. Kondratjevas)⁵. Ne visai aišku, kodėl C. Avilinas kaltina V. Pašutą pateikus klaidingą vertimą, teigdamas, kad lotyniškame tekste žodžio „sakalas“ (lot. *falcon*) nėra, tačiau nepastebi ir nekommentuoja jame esančio *nisum* (kurį Leonas Valkūnas verčia „vanagas“⁶), taip pat nekelia klausimo, dėl ko atsirado neatitikimų teksto variantuose.

Trečiąją knygos dalį „Liaudies astronomija folklore“ C. Avilinas pradeda nuo skyriaus apie rytų slavų liaudiškąją „astrologiją“, tiksliau, jos liekanas, kurių, esą, galima rasti XVIII–XXI a. tautosakos tekstuose. Liaudiškajai „astrologijai“, pasak baltarusių autoriaus, būdingas tikėjimas, jog kiekvienas žmogus turįs savo žvaigždę – tuo ji skiriasi nuo klasikinės, kurioje kiekvienam sudaromas detalus asmeninis horoskopas pagal dangaus kūnų išsidėstymą. Šie teiginiai iliustruojami įdomiais pavyzdžiais, kad bobutė, priėmusi naujagimį, išeidavusi į lauką ir stebėdavusi žvaigždes.

Autorius aptaria, kokia slaviška ir baltiška terminija XI–XIX a. rašytiniuose šaltiniuose vartota iš žvaigždžių būriantiems asmenims įvardyti. Apžvelgiami tikėjimai apie raganas, vagiančias iš dangaus žvaigždes (mėnulį), prognostinės ir ritualinės praktikos, tikėjimai dangaus kūnų šviesos teigiamu arba neigiamu poveikiu.

Atskirame šios dalies skyrelyje (jo medžiaga anksčiau skelbta ir lietuviškai⁷) C. Avilinas nagrinėja frazeologemos „skaičiuoti žvaigždes (danguje)“ semantiką,

5 Владимир Пашуто. *Образование Литовского государства*, Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1959, p. 501.

6 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 241.

7 Cimafejus Avilinas. „Frazeologemos „skaičiuoti žvaigždes danguje“ semantika (baltarusių tradicijos pagrindu)“, *Liaudies kultūra*, 2012, Nr. 3, p. 59–62.

skirtingus jos vartojimo atvejus. Šią frazeologemą galima rasti įvairiuose tautosakos tekstuose (paremijose, apeiginėse dainose, pasakose, padavimuose ir kt.). Paašškėja, kad „žvaigždes skaičiuoti“ linkę sotūs žmonės, taip pat raganai, pribuvėjos ir netgi Mėnulis arba šventojo Jurgio žirgas, kaip dainuojama kai kuriose dainose.

Analizuodamas tyrimui aktualias mįsles, autorius pirmiausia jas suskirsto pagal užminimų vaizdus, kuriais maskuojamos įminimų žvaigždės (A. augalinis, B. zoomorfinis, C. žvaigždė-skyklė ir žvaigždė-žvakė), o paskui trumpai išvardija vaizdus, maskuojančius kitus objektus (dangų, saulę ir mėnulį).

Paskutinis trečiosios dalies skyrius skirtas stebuklingo aprenimo motyvui tautosakoje. Baltarusių užkalbėjimų tekstus su šiuo motyvu autorius dalija į dvi grupes: 1) žmogus „apreniamas“ dangaus šviesuliais; 2) žmogaus kūno dalys prilyginamos dangaus šviesuliams. Čia pateikta gausi medžiaga siejasi su Dainiaus Razausko ir Vykinto Vaitkevičiaus straipsniu apie mitologinį mėnulio žirgą ir jį papildō⁸.

Dalį „Reiškiniai, susiję su meteorais“ sudaro keturi skyriai. Pirmajame trumpai pristatyti meteoro, kaip reiškinio, baltarusiški liaudiški pavadinimai, kurie, kaip parodoma, yra pavieniai arba nepatikimi. Literatūrinis pavadinimas *знічка* autoriaus laikomas vėlai atsiradusiu. Antrame skyriuje grįžtama prie animistinio žmogaus sielos ir žvaigždės gretinimo pavyzdžių. Atskleidžiama, jog krintanti žvaigždė buvo laikoma žmogaus mirties ženklų, nuodėmingo žmogaus arba nekrikštyto vaiko siela, taip pat buvo siejama su skraidančiomis raganomis. Trečiame skyriuje toliau

8 Dainius Razauskas, Vykintas Vaitkevičius. „The Mythological Moon Horse as Reflected in Baltic Archaeology, Folklore and Linguistics“, *Archaeologia Baltica*, vol. 10, 2008, p. 71–77.

nagrinėjami su „krintančiomis žvaigždėmis“ siejami mitiniai vaizdiniai: mirusiojo sielos pasiimti skrendantis angelas, dangumi lekiantis žaltys / slibinas (*змеи*). Cituojama nemažai sakmių apie namų dvasią, atitinkančią lietuvių mitinę būtybę aitvarą. Jos įdomiai derinamos prie slaviškų tikėjimų apie krintančią žvaigždę, kuriuose teigiama, jog tai skrieja velnias, žaltys, kuris neša pieną raganoms, auksą ir sidabrą turtuoliui ir pan. Vis dėlto reikėtų, kad plėtodamas temą autorius ne tik komponuotų atskirus pavyzdžius, bet ir plačiau atskleistų problematiką. Juk daugumoje pasakojimų apie aitvarus jų vaizdinį keblu tiesmukai sieti su skriejančių meteorų vaizdu. Šiuose tikėjimuose ir sakmėse namų dvasia pasižymi tik jai būdinga išvaizda, gyvenamąja vieta, savitomis funkcijomis, ypatingi ir jos įsigijimo būdai, o C. Avilinas pasitenkina apsiribodamas prielaida, kad skraidančio žalčio / slibino (*chuto*) ir namų dvasios (*damavyko*) vaizdiniai tikėjimuose ir sakmėse mus pasiekė labai kontaminuoti (p. 176).

Šiek tiek neaiškumų kelia ir medžiagos skirstymo principai. Pavyzdžiui, ta pati tema apie aitvarą ištesinama per porą poskyrių, kurių trumpuose pavadinimuose vienas įvardijimas (*xym*) net pasikartoja. Paskutinis šios dalies skyrius („Kiti tikėjimai, susiję su meteorais ir meteoritais“) vėl pradedamas nuo tikėjimų, kad krintančios žvaigždės – tai mirusių žmonių žvakės, užpūstos angelų, nors apie tai jau rašyta antroje skyriuje („Animistiniai tikėjimai“). Toliau rašoma apie „žvaigždžių“ nukritimo vietas, jų įprasminimą tikėjimuose, žmogaus elgseną žvaigždei krintant (pranašystes ir būrimus, draudimą žiūrėti), „žvaigždžių lietu“ ir meteoritus tautosakoje bei geografinėje aplinkoje. Galbūt pakaktų tiksliau formuluoti skyrių pavadinimus, labiau susiejant juos su minčių dėstymo eiga? Tiesa, reikėtų atsižvelgti ir į autoriaus

pasiteisinimą, kad iš pradžių knyga buvo planuojama kaip kuklus straipsnių rinkinys ir tik vėliau išaugo į stambų leidinį (p. 9).

Penktąją, paskutinę, knygos dalį „Etiologinės sakmės apie mėnulį“ galima laikyti studija studijoje. Ji skirta, kaip sako pats autorius, etiologinių sakmių apie vaizdus, matomus mėnulyje, genezės klausimams, jų struktūrinei ir tipologinei analizei, kuriai ankstesni tyrinėtojai skyrė per mažą dėmesio. Autorius išskelia uždavinį sukurti siužeto elementų analizės metodiką ir rekonstruoti pirminį pasakojimą. Kaip anonsuojama dar pirmojo skyriaus pavadinime, šis pasakojimas – tai „archajinis mitas apie Dvynius“. C. Avilinas linkęs išskirti grupę etiologinių sakmių, kurios, pasak jo, yra dvynių mitų rudimentai arba tipologiškai panašūs į šiuos mitus motyvai. Tokių rudimentų pirmiausia ieškoma tikėjimuose apie figūrų mėnulyje atsiradimą dėl brolių žudystės ir prakeikimo. Invariantišku išskiriamose grupėje laikomas ir ginklas, kuriuo nužudomas brolis, dažniausiai – šakės. C. Avilinas mano, jog konkretizuotas žudymo įrankis ir brolių skirtumams apibūdinti įvestas socialinės nelygybės aspektas skiria liaudiškąją tokių pasakojimų tradiciją nuo biblinės.

Teiginį, kad nagrinėjamos sakmės figūruojantys broliai – tai mitiniai dvyniai, autorius grindžia fonetiniu jų vardų supanašėjimu (pvz., *Кавель* ir *Авель*) ir tam tikromis indiškėmis paralelėmis (p. 196). Kai kurie vietinės tautosakos pavyzdžiai irgi patogūs tokiai hipotezei paremti: „Nėščiajai negalima žiūrėti į mėnulį, nes jo dėmėse matomi dviejų žmonių siluetai, ir nėščioji gali pagimdyti dvynukus“ (užr. Gomelio sr.; p. 192). Tačiau mėginimas iš gana plačios nagrinėjamų tekstų, siužetų ir vardų įvairovės išskirti kaip tik tuos, kuriuose atsispindi hipotetinis ikirikikščiōniškas mitas, kuris vėliau tariamai buvo

supintas su biblinėmis realijomis, atrodo gana rizikingai. Ar ne paprasčiau būtų įrodyti, jog įvairūs nukrypimai nuo biblinės legendos tėra liaudiškos jos plėtotės variacijos? Pats C. Avilinas išnašoje pažymi, jog, ieškant „dvynių mito“ liekanų pasiremiant vien baltarusiška medžiaga, galima vesti tik gana sąlygiškas paraleles, nes baltarusių sakmėse broliai mėnulyje nėra nei kultūriniai herojai, nei demiurgai (p. 188).

Skaitant pastarąją knygos dalį vėl susidaro įspūdis, kad visuose trijuose jos skyriuose nagrinėjami panašūs siužetai. Paskutiniame dar analizuojamas mėnulio vaizdų atsiradimo kaip bausmės už darbą švenčių dienomis motyvas. C. Avilinas konstatuoja, kad Baltarusijoje šis motyvas siejamas tik su Ivano Galavaseko švente (rugpjūčio 29 d.), tuo tarpu Ukrainoje ir Rusijoje surinkti pavyzdžiai atskleidžia sąsajas su kitomis populiariomis krikščioniškomis šventėmis. Čia pat jis kelia hipotezę, kad dalis nagrinėjamų sakmių, galimai kilusių iš bendro mitinio pasakojimo, iš pradžių buvo susietos su vienu kalendoriniu įvykiu – švente ar mėnulio faze (p. 203).

Įdomus autoriaus pastebėjimas, kad mitiniai mėnulio vaizdiniai, sakmių apie juos objektai ir subjektai koreliuoja su kitais astronominės sistemos elementais, visų pirma – žvaigždynų pavadinimais (p. 191). Tačiau kai kurios jo daromos išvados atrodo skubotos ir nepagrįstos. Pavyzdžiui, paminėjus rusų pasakų herojus – tris brolius – ir vieną keltų padavimą, kuriame vieno iš trijų brolių vardas „artimas latvių Jumio vardui“ (?!), pažymima: matyt, tai tie patys broliai, kurie minimi baltarusių užkeikime: „Turėjo mėnesėlis tris brolius...“ (p. 196). Keistai atrodo ir spėjimas, jog nagrinėjamų pasakojimų mitiniai įvykiai rutuliojasi ne pirmąkartiniu laiku (kaip būdinga etiologinėms sakmėms), bet „iki-krikščioniškoje epochoje“ (p. 190).

Nemažą knygos dalį – apie aštuoniasdešimt puslapių – sudaro priedai. Lauko tyrimų medžiaga suklasifikuota pagal dangaus objektus ir reiškinius. Archyviniai numeriai nei prie autoriaus, nei prie kitų tyrėjų surinktos medžiagos nenurodomi. Pateikiami net trisdešimt keturi paties autoriaus sudaryti detalūs žemėlapiai.

Ne vienas skaitytojas tikriausiai pasiges literatūros sąrašo, – tai gerokai ap sunkina knygos skaitymą. Pavyzdžiui, 57 puslapyje nurodyto J. Vaiškūno straipsnio visą bibliografinę nuorodą galima rasti tik atsivertus 43 puslapį... Būtų naudingos ir astronominių objektų, mitologemų rodyklės, santrauka užsienio kalba. Deja, jų taip pat nėra.

Apibendrinant galima pasakyti, kad ši knyga parašyta kruopščiai ir su meile, be to, krašto, kurio praeitis praskleidžiama, kalba. Ji nebūtų tokia vykusi, jei autorius nebūtų pats rinkęs medžiagos, klausinęs žmonių ir prašęs jų parodyti vieną ar kitą liaudiškai pavadintą ar nupasakotą žvaigždyną danguje. Skaitytoją ypač nudžiugins išsamios užrašytų pasakojimų ir kitų šaltinių citatos, autoriaus gebėjimas analizuoti pavadinimų kilmę, atskiriant skirtingus sluoksnius: vietinį ir atneštinį, žodinės ir knyginės tradicijos, graikiškai lotynišką nuo viduramžių krikščioniško ir t. t. Nepaisant kai kurių pastebėtų trūkumų, tai pirmas ir išsamus tokiai plačiai tematikai skirtas leidinys, kurį bus galima naudoti ir kaip žinyną ar pagrindą tolesniems tyrimams.

Rokas Sinkevičius